

Osmanlı Devlet Düzeni Üzerine Balkanlardan Bir Bakış

Yrd. Doç. Dr. Osman ÖZKUL

Sakarya Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
oozkul@sakarya.edu.tr

Özet

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki önemli bir bölgesi olan Bosna'nın Akhisar kazasında yaşayan Hasan el-Kâfi, 1595 tarihinde devlet düzeninin bozuluş sürecini anlattığı bir risale yazar. Müellif bu eserini Eğri seferine katılan dönemin ulema, devlet erkânı ve divan heyetine sunar. Risaleyi inceleyenler takdir ve övgü ile karşılırlar. Halk ile yakın teması olan ve Eğri Seferi münasebetiyle ordunun düzenindeki bozulmayı bizzat gözleyen müellif, Osmanlı devlet felsefesinin hangi ilkelerden oluştuğunu, daha sonra ne gibi dönüşümler geçirdiğini ve mevcut halin nedenleri ile bu durumdan çıkabilmek için neler yapılması gerektiğini açıklar. Devlet sistemine dair bu prensipleri bazı toplumsal olaylarla ilişkilendirerek, hangi prensibin ne şekilde ve ne zaman terk edildiğini ve sonucunun nasıl olduğunu göstermeye çalışır. Bu makalede söz konusu eserin bir değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Kâfi, Osmanlı Devleti, III. Mehmet, Bosna, Düzen, Adalet

A Balkan Perspective on the Ottoman State System

Abstract

An article about process of corruptibility in the governmental order by in 1595. The author presented this work to scholars, state officers and cabinet members who participated in Eğri battle at that time. People who examined the article mentioned about their appreciation and praised it. In addition to his close contact with the public the author had the chance to observe deterioration of military order during Eğri battle. He explained the philosophy of the Ottoman government, transformation of government and sources and solution methodologies of problems. He presented relations between principles and related social events in the government system and then explained which principles were abandoned how and when they were abandoned as well as the results of these events. In this study, an assessment of the article was examined.

Key words: Hasan Kâfi, Ottoman Government, Mehmet III, Bosnia, Order, Justice

Jel Classification: Z13.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki önemli bir bölgesi olan Bosna'nın Akhisar kazasında doğup, yaşayan Hasan Kâfi el-Akhisârî (1544- 1616), 20 seneden fazla Bosna'nın Akhisar kazasında Kadılık görevini yürütmüştür. Hasan el-Kâfi, Osmanlı Devletinin duraklama dönemi olarak nitelendirilen en tartışmalı döneminde yaşamıştır. Balkanlarda ekonomik, toplumsal ve siyasal bakımdan önemli çözümlerin yaşandığı yıllarda, devlet düzeninin bozuluş sürecini anlatan bir eser yazmıştır. Adını da dünyanın düzeni hakkında hikmetli yöntemler anlamına gelen; **“Usûlü'l-Hikem fi Nizâmü'l-Âlem”** adını koymuştur.

Hasan Kâfi ilk olarak Arapça yazdığı eserini, Sultan III. Mehmet döneminde (16 Ocak 1595- 21 Aralık 1603) Eğri seferine katılan “zamanın ulemasına, devlet erkânına, bazı bürokrat ve vezirlere” sunar. Risaleyi inceleyenler takdir ve övgü ile karşılırlar. Ve bu risalenin daha fazla kişiye ulaşabilmesi için, Türkçeye çevrilmesini tavsiye ederler. Böylece, müellif kendisi eserini Türkçeye çevirir. Risale, 1004(hicri)/ 1595(miladi) tarihinde yazılmıştır. Yazma nüshaları farklı kütüphanelerde bulunmaktadır.

Bu çeviri ilk olarak, taş baskı olarak tab edilmiştir. İpşirli'ye göre, yer ve tarih belirtilmemiştir. Ancak, İstanbul Üniversitesi, eski eserler bölümündeki katalogda, 1331 tarihinde Hicaz matbaasında bastırıldığı belirtilmektedir. Biz de çalışmamızda bu nüshadan yararlandık. Daha sonra, bazı değişikliklerle 1287/1870 de Asır gazetesinde “Usul-ü İdare-i Atika” ismiyle ve Tevfik imzasıyla yayınlanmıştır. H.Z.Ülken'e göre bu kişi, Çaylak gazetesi sahibi çaylak Tevfik (öl.1311)dir (Ülken, 1935: 355).

Usûlü'l-hikem'in Türkiye'de ve yabancı ülkelerde eserin pek çok yazma nüshalarının bulunması, çok tanınan ve okunan bir eser olduğunu göstermektedir. Mehmet İpşirli hocamız eserin Latin alfabesine çevirisini yaptığı çalışmada, Hasan Kafi'nin hayat hikayesi ve eserleri yanında, özellikle burada konu edilen Usulü'l-hikem üzerine yapılan çalışmaların da bir listesini vermektedir. Filoloji, fıkıh, kelam, felsefe ve tarih alanlarında 16 eserlerin müellifi olan Kafi'nin Usulü'l-hikemi siyasetname geleneğinin en önemli örneklerinden birisidir (İpşirli, 1982: 241-242).

Eser üzerine yapılan bazı çalışmalar ise şunlardır: Osmanlı siyaset düşüncesi üzerine Avrupa'da ilk öncü çalışmaları yapan doğu bilimcilerden Garcin de Tassy'nin çalışması “Principes de Sagesse, Touchant l'art de gouverner, Usûlü'l-Hikem fi Nizâmü'l-Âlem, par Rizwan-ben-abd'oul-mannan-Achissari”, isimli çalışması. Diğer bir çalışma ise, Imre v. Karáczon'un 1919'da Budapeşte'de yaptığı “ Ay Eğri Török emlékérat a kormanyzás modjárol. Ege vára elfoglása alkalmával az 1596, évban irta Molla Haszán elkajáfi” isimli Macarca incelemesidir. 191'de Almanca L. Tallóczy tarafından başka bir çalışma yapılmıştır. 1919'da ise Dr. Saffet-beg Beşagić tarafından Boşnakça bir

inceleme yayınlanmıştır (İpşirli, 1982: 245).

Boşnakça diğer bir çalışma da Hazim Abanovi tarafından yapılmıştır. “Hasan Kafi Pruak”, Prizoli za Orijentalnu Filologiji, 1969, sayı:14-15, sayfa:5-31 (Yılmaz, 2003: 287). Hasan Kâfi ve eserleri üzerine yapılan çalışmaların geniş bir bibliyografyası için bakılabilecek son çalışmalardan birisi, Amir L.F. Nametak’ın yine Boşnakça, “Hasan Kafija Pruak Ruscak”, Sarajevo, 1999 adlı eseridir (Yılmaz, 2003: 288).

Hasan Kafi’nin genel olarak Osmanlı Devlet yapısındaki olumsuz gelişmelere işaret etmekle kalmamaktadır. Bunların yanında, devlet başkanının ve bürokratların siyasi askeri ve bürokratik rolleri ile askeri kurumun yapısal problemleri ve silah teknolojisindeki köklü problemleri ciddi bir analizden geçirmektedir. Daha sonra da bu problemlerin çözümü için, sistematik bir biçimde, üretilmesi gereken politikaları, dini tarihi ve rasyonel gerekçelerle açıklamaktadır. Ona göre, hicri bin yılı çok önemli bir dönüm noktasını göstermektedir.

1. Hasan Kâfi’ye Göre Osmanlı Toplumunun Geçirdiği Değişim

Hasan Kâfi’ye göre, bu dönem Osmanlı Devleti için adeta bir “milyenyum” özelliğine sahiptir. Çünkü İslami takvime göre, birinci bin yıl dolmuş ve ikinci bin yıla girilmiştir. Bu nedenle, siyasi, askeri ve toplumsal, kültürel problemlerin bu perspektiften değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu tarihin önemini vurgularken: “Pes bu reaya ve kasaba halkı muharebeye cebirle (zorla) sürülmek kadimden(eskiden) olmayıp, 1001 hicri tarihinden bu ana gelince vaki’ oldu...” (Hasan Kâfi, 1331: 4) şeklinde ifade etmektedir. Adeta bu tarihten sonra, Osmanlı Devletinin sisteminde bir tersine değişimin olduğunu savunmaktadır.

Halk ile yakın teması olan ve Eğri Seferi münasebetiyle ordunun düzenindeki bozulmayı bizzat gözleyen müellif, bozulma sürecini anlatmaya başlamadan önce, Osmanlı devlet felsefesinin nasıl olduğunu ve ne gibi dönüşümler geçirdiğini anlatır. Risale, sadece bir takım olayları içermez; olaylar daha çok anlatılmak istenilen problemlere bir delil olarak kullanılır. Böylece müellif devlet sistemine dair bazı prensipleri bu olaylarla ilişkilendirerek, hangi prensibin ne şekilde ve ne zaman terk edildiğini ve sonucunun nasıl olduğunu göstermeye çalışır.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, başta askeri alanda olmak üzere, Osmanlı müesseselerinde ve genel olarak ise toplumsal yapıda bir gerileme ve çözülme gözlenmektedir. Nitekim bu olumsuz değişim, devlet adamları tarafından fark edilmiş, bunun sonucu olarak; tedbirler alınması için bir yandan devlet ilgililerine fermanlar, adâletnâmeler gönderilmiş ve fevkalade yetkilerle bazı memurlar görevlendirilmiştir. Diğer taraftan da, ilkim ve devlet adamlarından bazıları, eserler yazarak, bu problemleri tartışmaya başlamışlardır.

Bunların başında, İlmiye sınıfındaki ve ordu ile diğer devlet kurumlarındaki bozulmaları konu edinen “İslahatnâme” denilen eserler gelmektedir. Özellikle bunlardan bazıları hem dönemlerinde, hem da sonraki çağlarda tarihçiler tarafından daha çok önemsenmişlerdir. Aşağıda Osmanlı Devletinin önceki yüzyıllardaki düzen ve ihtişamına kavuşabilmesi için teklifler içeren bu ıslahat lâyhalarının en önemlilerinden birisi incelenmektedir.

Hasan Kâfi (1544- 1616)’nin Osmanlı Devletinin geçirdiği değişim dönemindeki gözlemlerinden yola çıkarak devlet düzenin üzerine yazmış olduğu eleştirel ve betimleyici eser; bir mukaddime ve dört bölüm ve bir hatimeden oluşur. Mukaddimenin konusu, bütün evrende ve dünyadaki düzenin şartlarının neler olduğu hakkındadır. Burada âlemin bekasının insanın bekasının da aralarında adalet ve doğruluk ve yardımlaşma ile olacağını anlatıyor. Daha sonra ise padişahların görevleri anlatılmaktadır.

Hasan Kâfi’ye göre, padişahın görevleri ve devletin siyaset felsefesi yani iyi bir yönetimin nasıl olacağı konusu çok önemlidir. Öncelikle, padişahın birinci vazifesi adil olmak, gerçeklik ve doğruluk yolundan ayrılmamak ve mala tamah etmemektir. Çünkü dünyanın ayakta durmasının dört sebebi vardır: padişahların adaleti, ulemanın ilmi, salihlerin (velilerin) ibadeti ve cömertlerin ihsanı... Ayrıca padişah, yardımcılarını (vezirlerini) da doğruluktan ayırmayan kişilerden seçmeli; kararlarında ulemaya danışmadan iş yapmamalıdır. Devletin çözümlenmesinin en önemli sebebi ve işareti, tecrübesiz kişilerin görevlendirilmesidir. Yani görevlendirmelerde, liyakate dikkat edilmemesidir.

2. Hasan Kâfi’ye Göre Osmanlı Toplum Yapısını Oluşturan Unsurlar

Hasan Kâfi, bir toplumu oluşturan unsurları dört sınıf olarak kabul eder. Ona göre bu unsurlardan her bir sınıf üzerine düşen görevi yaparsa, devlet düzeni sağlıklı olarak işler. Yoksa karışıklıklar ve çatışmalar kaçınılmaz olur. Hasan Kâfi’ye göre bu dört sınıf şunlardan oluşmaktadır: 1-Kılıç ehli, 2-Kalem ehli, 3- Çiftçiler ve 4- Zanaat ile ticaret ehli. Yani, savaşla uğraşanlar, ilimle uğraşanlar, tarımla uğraşanlar ve zanaat ve ticaret ile uğraşanlar.

Söz konusu sınıflandırmayı, ideal bir sistem olarak kabul eden yazar; bu tabakaların özellikleri ve görevlerini şöyle anlatmaktadır:

Birinci sınıf, kılıç için (savaş) tayin olunmuştur. Bu sınıfın mensupları padişahlar ve vezirlerdir. Daha sonra ise dahi padişahlara tabi olan beyler, beylerbeyleri ve bunun gibi zabıtlar gelmektedir. Bunlardan sonra da diğer muavin (yardımcılar) gelmektedir ki; bunlar da devlete kılıçla hizmet eden askerdir. Yönetimin en üstünde bulunan askeri bürokrasinin de temsilcisi olan bu gruptakilere düşen sorumluluk ise, dört sınıfın cümlesini bir arada tutmak, zapt etmek, adaletli davranmak ve hüsnü-ü siyaset ile görüp gözetmektir.

İkinci sınıf, devletin sivil bürokrasisini oluşturan gruptur ve kalem için tayin olunmuştur. Bunlara verilen diğer bir isim ilim ve akıl sahipleri anlamına

gelen ulema ve ukaladır. Bunlardan başka diğer ehl-i tarik ve sair dua sahipleridir. Bunlara düşen görev ise, doğru fikirler ile görüşlerini belirtmek, alınması gereken tedbirleri hatırlatmak ve danışmanlık yapmaktır. Ayrıca halka da din ilmin(i) öğretmek, dine lazım nesnelere talim etmek, halkı ibadete kandırmaktır. Diğer önemli bir görevleri ise, padişahların iyiliğine niyet edip hayır ile dua etmektir. Zira padişah olanlar sair halka göre bedendeki kalp gibidir. Sair bedene göre yürek sâlih ve sağ olursa, bütün bedende salah ve sağlık hâsıl olur.

Üçüncü sınıf, ekip biçmek için tayin olunmuştur. Bunlar ekin eken ve yemiş diken gruptur. Şimdiki zamanda reyâ ve berayâ olarak bilinenlerdir. Bunların üzerine düşen görev ise, toprağı işlemekte ve hayvanları yetiştirmekte çalışmaktır. Yazarın kendi ifadesiyle “dirilmeğe sebep olan nesnelere ekin ile ve yemiş ve bağ dikmek ile ve dahi maaş için lazım olan hayvanatı beslemekle. Cemi’ esnaf ehline kıyafet eylesin diye çalışmaktır.” Bunların yaptığı işler ilim ve savaştan sonra bütün işlerin en değerlisidir.

Dördüncü sınıf, sanat ve ticaret için tayin olunmuştur. Bunlar ise her türlü sanatlar ile meşgul olan sınıftır ve bunların üzerine düşen herkesin kendi mesleğinin gereğini en mükemmel şekilde icra etmesidir. Bunların dışında ticaret ve alış-veriş ile de uğraşmaktır: “dahi ticarete müteallik olan mallardan (ve) dahi ticaret ve sanayiye münasip olup halkın faydasına olan işlerde çalışmalıdır” (Hasan Kâfi, 1331: 7-8).

Bu sınıfların hiçbirine girmeyen işsiz-güçsüz takımının da başıboş bırakılmaması gerekir; bunlar da dört sınıftan birisine dâhil edilmelidirler. Mutlaka dört sınıf içinde bir yere yerleştirilmeleri gerekir. Yoksa topluma gereksiz bir yük ve ayrıca çeşitli toplumsal karışıklıklara sebep olurlar: “Ta ki cümle esnaf ehline yük olmaya...” ifadesiyle müellif bu grubun vergi veren sınıf üzerine haksız bir yük oluşturmasının sakıncasına işaret etmektedir. Hatta bazı filozoflar bu türden işsiz ve güçsüz kimselerin hiçbir işe yaramadığı bir yana; ‘katl edilmeleri gerekir’ demişler. Zira vergi veren esnaf halkına zahmet olup müzayaka verirler. Bu nedenle geçmişte padişahlar zamanında bu gibi işsiz kimseler her yılda bir kere teftiş edilip men olunurlarmış. Bu neviden tembel insanların Balkanlara geçmesine engel olunduğunu belirten Hasan Kâfi; tedbir olarak; “Rum-eline geçmesinler diye iskelelerde muhkem yasak olunur imiş. Ol sebepten zaman-ı evâilde diyar-ı Rum’da hayır ve bereket ziyade imiş” (Hasan Kâfi, 1331: 9) demektedir.

Hasan Kâfi’nin yukarıda açıklanan, Osmanlı Devleti’ni oluşturan unsurların dört sınıf halinde ele alınması fikrinin, İranlılara (Persler) ve Greklere (Eski Yunan) kadar dayanan bir arka planı vardır. Mesela toplumsal tabakları fonksiyonlarına göre bazı sosyal sınıflara ayırarak örgütlenme anlayışı, Pers hükümdarları tarafından uzun dönem uygulanmıştır. Yunan filozoflarının evrenin kaynağına dair tartışmalarında, varlıkların toprak, su hava ve ateş olmak

üzere dört elemente dayandığı gibi; Eski İran düşünürlerince toplumlar da bu dört elementin fonksiyonlarını gören dört erkâna ayrılıyordu (Mardin, 1962: 94-100).

Bu görüş daha sonraları İslâm düşünür ve siyaset adamları tarafından daha da geliştirilmiştir. İslam siyaset felsefesi üzerine yapılan çalışmalarda, İslâm inançlarıyla telif edilerek daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu konuya örnek olarak, **Fârâbî**, **İbn-i Sînâ** gibi filozoflar ideal devlet ve toplum şemasını oluşturmaya çalışmıştır. Daha sonraları **Keykavus b. İskender** ise “**Kâbus-name**” adlı eseriyle ve Selçuklu Devleti vezirlerinden **Nizâmülmülk** ise “**Siyasetname**”siyle daha etkili bir biçimde geliştirmişlerdir. Böylece bu fikirler devlet yöneticileri tarafından İslâm devlet doktrini içinde uygulanma imkânı bulmuştur.

Daha sonraki çağlarda, **Nasireddin Tûsî** ve son olarak da **Celeddin Devvani**, yukarıda işaret edilen sosyal sınıflar kavramına son şeklini vermişlerdir. Osmanlı Devleti döneminde **Hasan Kâfi el-Akhisari**, **Kınalı zâde Ali Efendi**, **Kâtip Çelebi**’nin eserlerinde ve daha başka siyasetname, ıslahat layihaları gibi eserlerde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Böylece ideal bir devlet yapısının biçimi belirlenmiş “**dört erkân**” üzerine kurulu olabileceği; görevlerde aksama olursa devletin de tehlikeye düşeceği anlayışı, Osmanlı siyaset felsefesinin temel ilkelerden birisi haline gelmiştir. Örnek olarak **Kınalızade Ali’nin** “**Ahlâk-ı Alâî**” isimli eserine göre de toplumlar, “tıpkı fiziki âlemdeki dört unsur gibi” dört sınıf halinde açıklanmışlardır (Kınalızade Ali, ? : 217).

Hasan Kâfi, ideal bir toplum yapısını tarihi bilgilerden faydalanarak, bu şema ile ortaya koyduktan sonra, Osmanlı Devlet sisteminin neden bozulmaya başladığı problemini incelemeye başlamaktadır. Bu problemin sebeplerini önce altı temel başlık altında toplamakta, daha sonra ise bunların da sebeplerini ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Onun sınıflandırmasında önce bürokratik sebepler sayılmaktadır. Ancak bürokratik sebeplerin ise altında yatan zihniyet problemini çözümlenmektedir.

3. Hasan Kâfi’ye Göre Sistemdeki Çözülmenin Nedenleri

Hasan Kâfi el-Akhisârî’ye göre bozuklukların bürokratik nedenleri şöyle sıralanır. 1- Adalette ihmâl ve tekâsül. 2- Hüsnu-ü siyasetin ihmali. Bu ihmalin sebebi ise, meslek ve mevkileri ehil olmayanlara vermektir. 3- Diğer bir sebep de meşvereti terk ve ihmaldir. Bunun ihmalinin sebebi ise, ekâbir ve a’yânın kendini beğenmişliği ve ulemâ ve ukalâ ile görüşmekten kaçınmalarıdır. 4- Bir diğer sebep de askerinin tedarikinde ve tedbirindeki ihmaldir. 5- Düşmanla savaşta zamanın gereği olan silahları kullanmamaktır. 6- Askerinin âmirlerinden korkmamasıdır (Hasan Kâfi, 1331: 4).

Bu bürokratik sebeplerin altında yatan temel zihniyet problemini ise,

ahlaki ve dini değerlerin zayıflamasına bağlayan müellife göre bütün bunlara neden olan üç ana sebep ise cinsiyet rollerindeki değişme ile açıklanmaktadır. Bunlar şunlardır: Birincisi, rüşvetin yaygınlaşması; ikincisi, kadın taifesine rağbet edilmesi; üçüncüsü, nisa taifesinin sözleriyle amel etmektir. Müellif bu nedenlerin yol açacağı toplumsal sonuçları bazı temel dini kaynaklarla desteklemektedir (Hasan Kâfi, 1331: 5). Hasan Kâfi düzenin bozukluğunun hicri 980 (miladi:1572) tarihinden itibaren görülmeye başladığını, (Hasan Kâfi, 1331, 4) hicri 1001 (miladi:1592) tarihinden itibaren askerî ve ekonomik alandaki tezahürlerinin fark edilmeye başladığını savunur. Bunların sonucu enflasyonun artması, halkın savaşa sürüklenmesi, zulüm ve baskı altında kalmasını doğurmuştur (Hasan Kâfi, 1331: 9).

Otorite boşluğundan dolayı, keyfi tutumlar çoğalır. Kapıkulu askeri de halkın üzerinde baskı kurar. Özellikle Bosna ve Hırvat serhatlarında bulunan ticaret ve tarım ile uğraşan halk zorla savaşa götürülür. Böylece askerin yapması gereken iş başkalarına yüklenmekte; asker ise savaş meydanından kaçmaktadır (Hasan Kâfi, 1331: 38).

Ayrıca, asker halka zulmetmekte bu da halkın isyanına neden olmaktadır. “Rum diyarında (Balkanlarda) zulüm peyda oldu. Üç yıldan beri yani sene (1004) tarihinden mukaddem üç yıldan beri İslâm askeri arasında zulüm ve düşmanlık zuhur eyledi. Müslümanların ırzlarını yakmak ile dahi mallarını nekb ve gâret etmekle; dahi Müslümanların kadınlarına ve evlâtlarına taarruz etmekle; dahi reayanın rızıklarını yakmak ve yağma etmekle; özellikle hünkâr-kulu (kapıkulu) namına olan taifedir. İşte bu sebeple Allah Rumeli üstüne düşmanları musallat eyledi (Hasan Kâfi, 1331: 40-41).

“Bu hünkâr kulu (Kapıkulları) namındaki kişiler padişahın seferlere katılmamasından olsa gerek, başlarındaki komutanlarını dinlemedikleri gibi, ulemâ ve sülehâ ve ehl-i duaya dahi çok cefa ve ezâ ve istihfaf etmektedirler. Onların sözü dinlenilmediği bir yana aşağılanmaktadırlar” (Hasan Kâfi, 1331: 38).

Ulemâya değer verilmediğini, onlarla meşveretten kaçıldığını anlatan Hasan Kâfi, merhametin Osmanlı Devleti için baştan beri ne kadar önemli bir husus olduğunu anlatıyor. Bunun ile ilgili ayet, hadis ve İslâm tarihinden örnekler veriyor. Ancak “bu günlerde (yani şimdiki zamanlarda) merhamet terk olundu” diyerek yakınıyor; bu yüzden nizam ve intizamın bozulduğunu söylüyor. Devletin düzen ve intizamı için gerek padişahın gerekse vezirlerin ulemâ ile meşvereti terk etmemeleri gerektiğini savunuyor (Hasan Kâfi, 1331: 28-29).

Hasan Kâfi devlet düzeninin devamı için yaptığı tekliflerinde en fazla meşveret ve adâlet üzerinde durmaktadır. Padişahın ulemâ ile meşvereti terk etmemesini salık vermekte ve bu kitabının gayesini şöyle anlatmaktadır: “Nizam-ı âlemin kaidelerini tecdit etmekte ifade edici bir muhtasar ola” (Hasan

Kâfi, 1331: 5). Sadece mevcudu muhafaza etmek değil yeniliklere de açık olmak gerektiğini, askerî başarısızlıkların temelinde de bu kaideye uymamak yattığını söyleyebilmektedir. Savaşta yeni silahların ve harp hilelerinin vacip olduğunu ayet ve hadislere gönderme yaparak açıklar.

1005h/1596m tarihinde III. Mehmed'in Eğri seferine katılmış ve bu seferde askerî eksiklikleri görmüştür. Askerin kaçmasının sebebini düşmanın kullandığı silahlar ve seraskerlerin askeri iyi kontrol edememesi olarak belirler (Hasan Kâfi, 1331: 29-30). Askerin bizzat emir-i asker tarafından denetlenmesini ve yeni harp aletlerinin kullanılması gerektiğini ısrarla vurgular: Hırvatların başarılı olmalarının sebebi yeni silahları kullanmalarındır. Biz de bu silahları edinsek düşman karşısında galip oluruz diyor: “Şimdiki zamanda ehl-i harb olan düşman mübalağa eder oldular; İhdas olunan bazı silahları kullanmakta tüfek ve toplar icat edip ifradıyla kullanır oldukları gibi. Amma bizim askerimiz ol makule silahlar kullanıp isti'mal eylemede ihmal eder oldular” (Hasan Kâfi, 31-32).

Hasan Kâfi askerî ve siyasî problemlerin temelinde yatan ekonomik sebebe de değiniyor: Padişahların ve vezirlerin lüks ve israfları sonucu diğer devlet erkânı da haram-helâl demeyip tamâ-ı hâma ve mala-mülke yöneldiler. Bu yüzden askerinin ve halkın huzursuzluğundan önce padişahın ve sonra da vezirlerin mesul olduğunu savunuyor. Ona göre bozulmanın diğer bir sebebi de gururdur, yani düşmanı küçük ve basit görmektir (Hasan Kâfi, 41-42).

Bundan sonra incelenen konu ise, devletin düzeninin yeniden tesis edilebilmesi için padişahın alması gereken tedbirlerle ilgilidir. Burada ifade edilen tedbirlerin devletin en üst statüsünde bulunan padişaha atfedilmesi, yukarıdan aşağıya doğru bir hiyerarşiye vurgu yapmaktadır. Yani en başta sorumluluk padişaha yüklendiği gibi, çözüm sisteminin merkezine de yine aynı şekilde padişah konmaktadır.

Sonuç

Hasan Kâfi devletin alması gereken tedbirleri, devletin bekası için zaruri olan bazı hususlar olarak görmektedir. Bu nedenle de alınması gereken bu tedbirleri; saltanatın ve padişahlığın “nizam ve intizamına sebep olan nesnelere” başlığı altında ifade etmektedir. İdealist bir devlet felsefesinin yansıması olarak bu önlemleri, padişahın alması gereken tedbirler olarak kabul etmektedir. Aynı zamanda söz konusu bu tedbirler ile birlikte, bir padişahın taşıması gereken özellikleri de saymaktadır. Hasan Kâfi padişahın taşıması gereken özellikleri dört başlık altında incelemektedir:

1- Padişah önce Adalet, yani hüsn-ü siyaset gütmelidir. Padişah olana lazım olan, akıllı, dâna ve her işi ıslah edecek bir vezir seçmektir. Vezir olan kimse de, kaçan ki doğru ve dürüst bir kişi olmalıdır; böyle olursa padişah veya padişahlığa müteallik işler iyilik üzere olup her şey nizam ve intizam üzere olur.

Ama kaçan ki vezir olan yanlış bir kişi olsa, padişah ve padişahlık da bozuk olup bütün işler de yanlış olur” (Hasan Kâfi, 11). Görüldüğü gibi, padişahın da öncelikle dikkat etmesi gereken konu, adalete ve düzene dikkat edecek dürüst bir vezir tayin etmesi olarak ifade edilmektedir.

2- Ondan sonra padişah olana vacip ve lazımdır ki, ulemâ, sulehâ ve dua ehline saygı ve ikram eylemelidir. Ve bunların kalplerini inam ve ihsan etmekle kendine bağlamaktır. Başkalarının sözlerinden daha fazla bunların sözlerine ziyade itikat ve itimat etmelidir. Zira ulemadan hile ve hıyanet hâsıl olmaz. Nitekim tarih boyunca, padişahlar hakkında ulemanın bir türlü hıyaneti işitilmedi. Zira tahkik ulema peygamberlerin varisleridir. Ve dünya ve ahretin salahına sebeptir; yani her bir asrın uleması ol asrın peygamberleri mesabesinde olup, umur-u din ve dünya ve ahireti ıslah için gelmişlerdir (Hasan Kâfi, 15).

Padişah ile âlimlerin ilişkilerini şu ifadelerle açıklamaktadır Hasan Kâfi: “Padişahların hayırlısı şol padişaktır ki, âlimlerin meclislerine hazır ola. Ve dahi âlimlerin şerlisi şol âlimdir ki, padişahların ve beylerin meclislerine zaruretsiz hazır ola. Padişahların hayırlısı şol padişaktır ki, taht-ı hükümeti altında olan halkın gönüllerinde heybeti mukarrer olduğu gibi beş nesne ile muhabbeti kâlblerinde mütemekkin ola: Biri ikram-ı şeriflerine eylemektir. Dahi ikincisi zaiflerine merhamet eylemektir. Dahi üçüncüsü mazlumlarına yardım etmektir. Dahi dördüncüsü düşmanların şer ve zararların(ı) def’ ve men’ eylemektir. Dahi beşincisi âyende (gelen) ve râvende (giden) nin yolların(ı) emin eylemektir. Muhassıl bu beş nesne ile mukayyet olan padişahın muhabbeti reayanın kalplerinde mütemekkin olur” (Hasan Kâfi, 16).

3- Ayrıca padişah eli açık olmak gerektir. Yani ihsan ve inam üzere olmak lazımdır. Yazar burada halkın padişaha karşı bağlılığını sosyal psikolojik bir prensip ile açıklamaktadır. Ona göre halkın yöneticiye duyduğu güven, yöneticinin kendilerine karşı gösterdiği yardım ve sağladığı menfaatler doğrultusunda artmaktadır. Eğer bu güven ve menfaat gerçekleşmez ise, halk ona itaat etmez. İlla dünyevi garaz için yani ihsan ve inam ricası ile kul olup tabi’ olurlar. Hatta ona göre bu psikoloji ulema ve askerler ile filozoflar ve edebiyatçılar için de geçerlidir. “...Ve ihsan ve inam yalnız bir taifeye mahsus olmaya. Zira padişahlık yalnız bir taife ile olmaz belki askere ve ulema ve hukemâya ve bülağa ve fukaraya ve ehl-i sanata mevkuftur. Yani padişahlık cem’-i esnaf ile olur” (Hasan Kâfi, 17).

4- Hasan Kâfi, padişahın aynı zamanda karizmatik özelliklerine de ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Böylece kazandığı güveni sürdürebilmek için dikkat etmesi gereken özellikler de sayılmaktadır: Padişah, sair halka göre dağ gibidir. Padişah vakarlı olmalıdır ve dahi halim olup ürkütücü olmamalıdır. Yoksa böyle olmaz ise kimse ondan emin olmaz ve ona güven duymaz. Yani şöyle ki bir nesne işittiği gibi, akıbetine say eyleye kimse ana itimat etmeyip, emin olmaz. Belki herkes nefret eder. Böylece halkın kalpleri Ona karşı soğur.

Yani bütün taht-ı hükümetinde olan halk, padişaktan nefret edip, ürkerler. Hatta padişah babası yerine padişah olsa; yapması gereken en önemli işlerden birisi, babasının hayırhah ehillerini ve dostlarını mükerrerem ve muazzez tutmalıdır. Zira muhabbet ve dostluk irsî olarak tevarüs eder. Yani evlada intikal edip, dostun evladı dahi dost olur ve düşmanın evladı dahi düşman olur” (Hasan Kâfi, 20).

Sonuç olarak Hasan Kâfi, Osmanlı toplumundaki farklı tabakalar arasındaki ilişkileri fonksiyonel olacak bir şekilde düzenleme görevini yüklediği Padişahın, bu rolü gerektiği gibi yerine getirememesinden dolayı, Osmanlı Devletinin gerilediğini ve çözülmeye başladığını ortaya koymaktadır. Bu problemin çözümünü de yine, idealist devlet yapısının gereği olarak, kendi içinde alınacak tedbirlerle çözüme kavuşacağını düşünmektedir. Bu anlamda, Osmanlı Devletinin bürokratik, ekonomik, askeri, sosyal ve eğitim konularında gerilemeye ve çözülmeye başladığını daha erken bir zamanda gözlemleme ve dikkatlere sunma görevini yerine getirmiştir.

Kaynakça

- Akhisârî, Hasan Kâfi (1331), *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmü'l-Âlem*, Hicaz Matbası, İstanbul.
- Defterdar, Sarı Mehmet Paşa (1987), *Devlet Adamlarına Öğütler*, (Yay:H.R.Uğural), Ankara.
- Findley, Carter (1994), *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform*, İstanbul.
- Fleischer, Cornell H. (1996), *Tarihçi Mustafa Âli*, İstanbul.
- İpşirli, Mehmet (1982), “Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Âit Eseri: “Usûlü'l-Hikem fi Nizâmü'l-Âlem”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10-11, (1979-80), s. 239-278.
- Karpat, Kemal (1995), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Rejimi, Sosyal Yapı ve Çağdaşlaşma”, *Ortadoğu'da Modernleşme*, İstanbul.
- Katib Çelebi (1982), *Bozuklukların Düzeltmesinde Tutulacak Yollar*, (Yay:Ali Can), Ankara.
- Kınalızâde, Ali Efendi (?), *Ahlâk-ı Alâi: Devlet Ve Aile Ahlakı*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Koçi Bey (1985), *Koçi Bey Risalesi*, (Yayına Hazırlayan: Zuhuri Danışman), Ankara.
- Lütfi Paşa (1982), *Asafname*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Uğur), Ankara.
- Mardin, Şerif (1962), *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton Rosental, E.I.J., *Political Thought in Medieval Islam*, Cambridge.
- Ülken, H.Z. (1935), *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Vakit Gazete Matbaası, İstanbul.

Yılmaz, Hüseyin (2003), “Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt:1, sayı:2, s. 231-298.